

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za ekonomska istraživanja

**GLOBALIZACIJA I
IZOLACIONIZAM**

BEOGRAD, 2017

Uredivački odbor:

dr Veselin Vukotić
dr Danilo Šuković
dr Mirjana Rašević
dr Zoran Lutovac
dr Vladimir Goati

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

dr Goran Bašić

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:

**Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva,
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd**

Tiraž:

200 primeraka

ISBN: 978-86-7093-170-1

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

316.32(082)
316.42(082)

GLOBALIZACIJA i izolacionizam / [uredivački odbor
Veselin Vukotić ...[et al.]]. - Beograd : Centar za ekonomska
istraživanja Instituta društvenih nauka, 2017 (Beograd : RIC
grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). -
454 str. ; 25 cm

"Zbornik radova 'Globalizacija i izolacionizam' je dvadeset
sedmi u dugoj tradiciji održavanja naučnih skupova i
izdavanja zbornika radova koje organizuje Centar za
istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu."

-- Predgovor. - Tiraž 200. - Str. 7: Predgovor / Danilo
Šuković. -

Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija
uz svaki rad.

- Abstracts.

ISBN 978-86-7093-170-1

a) Глобализација - Зборници b) Друштвене промене -
Зборници
COBISS.SR-ID 234512396

© 2017. Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovana, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje ili na bilo koji drugi način, bez prethodne saglasnosti izdavača.

GLOBALIZACIJA, ŽENE I DRUŠTVENI RAZVOJ ¹

Apstrakt

Različita su tumačenja odnosa globalizacije i roda. Jedna škola zagovara stav da participacija na globalnom finansijskom tržištu poboljšava kvalitet života žena, podstiče društvenu integraciju, podržava ženske investicije i zapošljavanje. Druga smatra da ekonomska globalizacija učvršćuje patrijarhalne institucije, povećava eksploataciju ženskog rada, produbljuje već postojeće nejednakosti i stvara nove. Treća orijentacija počiva na stavu da u ranim fazama razvoja, makropatrijarhalne i mikropatrijarhalne institucije ograničavaju mogućnosti žena da se zaposle, dok u kasnijem intervalu raste učešće žena na tržištu rada.

Mnoge ekonomske analize su do sada pokazale da sav teret rekonceptualizacije globalnog prostora i strukturalnog prilagodavanja privrede pada na urbano stanovništvo, radničku klasu i žene. Upravo ove društvene strukture su na određeni način amortizovale "šok terapiju" neoliberalne ekonomske politike zasnovane na povećanju cena, smanjenju socijalnih usluga, ukidanju povlastica i uvođenju participacija za obrazovanje i zdravlje (*austerity*), te povećanju nesigurnosti i nepredvidljivost u zapošljavanju i zaradama (*precarity*).

Ključne reči: žene, globalizacija, društveni razvoj, neoliberalizam, socijalna izolacija.

Abstract

There are different interpretations of the relation between globalization and gender. One school advocates that participation in the global financial market, improves the quality of life of women, promotes social integration, supports women's employment and investment. The other holds that economic globalization reinforces patriarchal institutions, increasing the exploitation of female labor, deepening existing inequalities and create new ones. The third orientation is based on the view that in the early stages of development, macro and micro patriarchal institutions restrict the ability of women to be employed, while in the latter interval, the participation of women in the labor market increases.

Many economic analyzes have so far shown that the entire burden of global reconceptualization of space and structural adjustment of the economy falls on the urban population, the working class and women. It is these social structures are in some way alleviate the "shock therapy" of neoliberal economic policies designed to increase the price reduction of social services, the abolition of privileges and the introduction of co-payments for education and health - austerity, and increasing uncertainty and unpredictability in employment and earnings - precarity.

Key words: women, globalization, social development, neoliberalism, social isolation.

Većina društvenih teorija proces globalizacije tretira kao rodno neutralan fenomen. Odgovor na pitanje zašto je globalizacija kao rodno definisan konstrukt nedovoljno zastupljena u literaturi možemo potražiti u činjenici da je osnovni diskurs koji se fokusira na značaj globalizacije, orijentisan na objašnjenja njenog, pre svega, makroekonomskog i socijalnog uticaja. Pitanja neplaćenog rada u domaćinstvu, brige i nege dece, starih i bolesnih, ili

¹ Rad je nastao u toku realizacije projekta 179039 finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

poljoprivednog rada i neformalne ekonomije, u kojoj većinu radne snage čine žene, nisu skoro uopšte zastupljena u ekonomskim i socijalnim analizama globalizacije. Takođe, nije dovoljno istražen ni porast broja migranata na globalnom feminiziranom tržištu, gde se armija ženske radne snage stalno obnavlja (Sassen, 2002). Žene čine polovinu migrantske populacije, a u Istočnoj Evropi skoro 60%. Žene rade 2/3 radnih sati, zaradjuju 1/10 svetskog prihoda i poseduju tek 1% ukupnog bogatstva. U Sjedinjenim američkim državama, ekonomski najrazvijenijoj zemlji današnjice, žene moraju da rade tri i po meseca duže da bi dobile platu kao muškarci na godišnjem nivou.

ŠTA GLOBALIZACIJA NUDI ŽENAMA ?

Fokus na rodnom karakteru globalizacije akcentuje diskontinuitet između muške i ženske svakodnevice i ono što je još važnije, nastoji da pruži odgovor na pitanje šta globalizacija nudi ženama? U literaturi se retko analizira kako rod ili maskulinitet upravlja tekućim procesom globalizacije, delom i zbog toga što je pristup međunarodnim organizacijama, Monetarnom fondu, Svetskoj banci ili državnim organima gde se donose važne odluke, izuzetno otežan. Međunarodni skupovi Ekonomskog foruma u Davosu u Švajcarskoj, gde se okuplja globalna ekonomska elita, učvrstili su već postojeće stavove u akademskim krugovima da je reč o "transnacionalnom business maskulinitetu" koji karakteriše egocentrizam, smanjen osećaj za odgovornost za druge ljude, arogancija, strast za kontrolom i agresija (Connell, 2000). Međutim, konačno su progovorile i malobrojne žene na rukovodećim funkcijama velikih kompanija i organizacija (*Facebook, Olayan Finance*, Međunarodni monetarni fond, Evropska komisija, Univerzitet Harvard) o rodnim razlikama u zapošljavanju i zaradama, te kako se one mogu smanjiti ili eliminisati u dogledno vreme.

Prema podacima istraživanja koje je realizovao Svetski ekonomski forum u 144 zemlje, merenjem indeksa rodnog jaza, utvrđen je izvestan napredak u 68, a pogoršanje u čak 74 zemlje (*Global Gender Gap Report*, 2016). Najmanji pomaci učinjeni su u oblasti ekonomske i političke participacije žena. Globalni indeks rodnih razlika je konstruisan 2006. godine i svake godine se rade merenja i izveštaji na osnovu kojih se mogu pratiti trendovi u uspostavljanju rodne jednakosti u svetu. Indeks se izračunava na osnovu parametara koji opisuju situaciju u kojoj se nalaze žene prema stepenu obrazovanja, ekonomskoj i političkoj participaciji i zdravstvenom stanju. Na osnovu dosadašnjih analiza utvrđena su četiri modela rodne nejednakosti - zemlje gde razlike u obrazovanju ne postoje, a i u ekonomskoj sferi su značajno smanjene; zatim, one gde razlike u obrazovanju ne postoje, ali je ekonomska participacija žena niska; potom one gde su i nivo obrazovanja i ekonomska aktivnost niski, i konačno one gde su razlike u obrazovanju velike, ali žene u većem obimu participiraju u ekonomiji.

Dva istovremena restrukturirajuća procesa prate savremene globalne promene - maskulinizacija visoko tehnologizovanog sveta finansija i proizvodnje i feminizacija neformalne ekonomije staranja i usluga, etnički i klasno segregirane u privatnoj sferi. Danas u Evropi i Americi 60% diplomiranih studenata čine žene, ali one se ne zapošljavaju u vodećim kompanijama i na rukovodećim mestima institucija predstavničke demokratije. Među naučnicima i inženjerima je 33% žena (*United Nations Statistics Division*, 2015). Po svim pokazateljima, muška dominacija je karakteristična i za novu ekonomiju kao i za staru. Informacionim tehnologijama, biotehničkim inovacijama i globalnim finansijskim sektorom upravljaju muškarci, a žene zauzimaju srednje i niže položaje. Međutim, u industriji znanja i informacija je sve više belih žena profesionalki iz srednje klase. Njihova karijera je čvrsto povezana sa etničkom i klasnom podelom. Segmentacija tržišta rada u dobro plaćenju ekonomiji informacija i rastući neformalni sektor produbili su klasne razlike među ženama.

Lošije plaćeni uslužni poslovi su važan deo infrastrukture formalne ekonomije koji omogućuju društveno privilegovanim ženama da ostvare profesionalne karijere i napreduju na društvenoj lestvici. Te uslužne poslove obavljaju najčešće kvalifikovane žene iz Istočne Evrope, Latinske Amerike i Azije, čime se stvara nova međunarodna podela rada na nivou poslova u domaćinstvu po nacionalnoj, rasnoj i klasnoj pripadnosti.

Kada je reč o platnom jazu, razlike su veće u razvijenim zemljama, nego u zemljama u razvoju. Na osnovu analize najnovijih statističkih podataka u zemljama Evropske unije, žene u proseku zarađuju 16% manje od muškaraca i u javnom i u privatnom sektoru (*Eurostat*, 2016). Nejednake zarade ukazuju i na disbalans koji postoji između sfere rada i privatnog života. Stopa zaposlenosti žena sa detetom se kreće oko 65% u poređenju sa 90% za muškarce sa detetom. U Švajcarskoj se, na primer, u kategoriji najniže plaćene radne snage nalazi skoro polovina ukupnog broja zaposlenih žena i samo petina zaposlenih muškaraca, dok je među najbolje plaćenima tri puta više muškaraca nego žena.

Rezultati studija o položaju žena u Srbiji pokazuju da su glavni problemi sa kojima se suočavaju diskriminacija u zapošljavanju i na tržištu rada - rast nezaposlenosti, teškoće nalaženja poslova, neusaglašenost između specifikacije posla i stručne kvalifikacije, otpuštanje kvalifikovanih zaposlenih i prepreke za napredovanje u karijeri.² Žene su marginalizovane u privatnom sektoru, na rukovodećim mestima u korporacijama, jer najčešće zauzimaju niža mesta u hijerarhiji sa manje šansi za napredovanje. Podaci Agencije za privredne registre pružaju relativno dobar uvid u ovaj aspekt položaja žena i ukazuju na izrazito manju zastupljenost žena na položajima direktora, zastupnika, osnivača, predsednika i članova upravnih odbora akcionarskih društava, kao i likvidacionih i stečajnih upravnika (Avlijaš, Vladislavljević, 2013). Ovi pokazatelji dokumentuju otežane mogućnosti vertikalne radne pokretljivosti žena, kako na spoljnjem, tako i na unutrašnjim tržištima rada. Iako je na normativnom nivou diskriminacija prema polu zabranjena, podaci ukazuju na postojanje „staklenog plafona“, odnosno da se diskriminacija i ometanje i kočenje napredovanja žena u profesionalnoj karijeri odvija na latentnom nivou.

U Srbiji, žene sa identičnim radnim karakteristikama kao muškarci (nivo obrazovanja, radno iskustvo, izbor profesije), primaju zarade u proseku za 11% manje od zarada muškaraca (Avlijaš, Vladislavljević, 2013). Analizom je utvrđeno da se u Srbiji prisustvo korigovanog, stvarnog rodnog jaza između zarada, ne može objasniti manjim vrednovanjem stepena obrazovanja i kvalifikacija žena, već da on postoji uglavnom usled različitog vrednovanja „nevidljivih“ osobina, poput ponašanja žena i muškaraca na tržištu rada, koje poslodavci nagrađuju kod muškaraca, odnosno "kažnjavaju" kod žena. Na primer, žene mogu biti manje fleksibilne u pogledu radnog vremena ili službenih putovanja zbog obaveza koje imaju u porodici. Zanimljivo je da je platni jaz izražen i u javnom sektoru (7,5%), a ne samo u privatnom (11%). Najizraženiji je na vrhu distribucije zarada u privatnom sektoru, gde su zarade žena 14% niže od zarada muškaraca (Avlijaš, Vladislavljević, 2013).

U Evropskoj uniji su platne razlike u svim kategorijama još veće. U najtežoj situaciji su nezaposlene žene, posebno razvedene i samohrane majke i devojke, koje dolaze na tržište rada prvi put, i primorane su da pristanu na bilo koji rad pod bilo kojim uslovima, uključujući rastući neformalni sektor. Određuju se posebni "uslovi" za žene koji najčešće uključuju diskriminativno osporavanje prava na formiranje sopstvene porodice. Kriza, nezaposlenost i rodna diskriminacija na tržištu rada su ključni faktori koji dovode do rapidnog porasta broja žena u neformalnom sektoru.

² Babović, 2007; Kolin, Čičkarić, 2010; Čopić, Nikolić Ristanović, 2012; Avlijaš, Vladislavljević, 2013.

ŽENE I DRUŠTVENI RAZVOJ

Mnoge ekonomske analize su do sada pokazale da sav teret rekonceptualizacije globalnog prostora i strukturalnog prilagodavanja privrede pada na urbano stanovništvo, radničku klasu i žene. Upravo ove društvene strukture su na određeni način amortizovale "šok terapiju" neoliberalne ekonomske politike zasnovane na povećanju cena, smanjenju socijalnih usluga, ukidanju povlastica i uvođenju participacija za obrazovanje i zdravstvo (*austerity*), te povećanju nesigurnosti i nepredvidljivost u zapošljavanju i zaradama (*precarity*). Prestruktuiranje privrede sa ciljem podizanja produktivnosti, troškovne konkurentnosti i prilagodljivosti promenama uslova na tržištu nosi značajne posledice. Tendencija povećavanja fleksibilnosti rada i zapošljavanja dovodi do opšte nesigurnosti radnika, koji postaju ranjivi na recesiju, nedostatak stalnih izvora prihoda i rizik radnog mesta. Žene su ovim negativnim pojavama više izložene nego muškarci. Iako je povećano njihovo učešće u plaćenom radu i radu na neodređeno vreme, manje su zaštićene pravnom regulativnom i kolektivnim ugovaranjem i ranjivije u vreme ekonomske krize. Sa većim angažovanjem i prisutnošću na tržištu rada, vreme provedeno u radu u kući i briga o deci i dalje opstaju u istom obimu. U vreme ekonomske krize, žene su prinudene da rade i na neformalnim poslovima, te značaj neplaćenog rada u porodici još više raste, što je posebno izraženo u zemljama u razvoju.

Klasični ekonomisti se u istraživanju globalizacije najčešće bave pitanjem dobrobiti koje žene ostvaruju od ekonomskog razvoja. Ekonomisti Svetske banke Dolar i Gati izvršili su regresionu procenu po zemljama i vremenskim serijama i došli do zaključka da razvoj povoljno deluje na rodnu ravnopravnost. Po njihovom tumačenju, društva koja ne ulažu u obrazovanje i zdravlje žena sporije napreduju (Dollar, Gatti, 1999:20). Međutim, nedostatak ovih nalaza je što su oni razmatrali samo jedan ograničen broj varijabli rodne ravnopravnosti, usredsredivši se na obrazovanje, a ne na tržište radne snage i njegove implikacije na položaj žena. Rezultati novijih istraživanja koja su pri Američkom nacionalnom birou za ekonomska istraživanja obavili Blekova i Brenardova o uticaju međunarodne trgovine na razlike u zaradama između polova u SAD, potvrdili su da je na tržištu rada, usled konkurencije uvoznih proizvoda, smanjena diskriminacija prema ženama (Black, Brainerd, 2002:24). Međutim, zastupnice strukturalističkog viđenja koje se zasniva na neprestanoj asimetriji moći i znanja, direktno osporavaju zaključke Blekove i Brenardove (van Staveren, Elson, Grown, Cagatay, 2007). One priznaju da je u SAD došlo do smanjivanja razlika u zaradama između polova, ali nude drugačije objašnjenje. Tu se ne radi o smanjenju diskriminacije prema ženama, nego o procesu u kome je konkurencija uvoznih proizvoda dovela do, u prvom redu, smanjenja zarada muškaraca, a zatim i do pada zaposlenosti žena u proizvodnji tržišnih roba.

Teoretičari globalizacije smatraju da finansijska globalizacija kroz direktne investicije multinacionalnih kompanija pozitivno utiče na socioekonomski rast i razvoj tih zemalja i ekonomski status žena. Jedan od primera je fabrika kompanije *Victoria's Secret* u Indiji, gde većinu od 2600 radnika predstavljaju žene, koje primaju bolje plate, nego da su zaposlene u domaćim firmama. U razvijenim privredama u Singapuru, Maleziji i Južnoj Koreji, zahvaljujući globalizaciji, žene su bolje pozicionirane na tržištu rada, bolje plaćene i samostalnije nego što su ikad bile. Tercijalni sektor postaje vodeći zamajac u zemljama u razvoju, obezbeđujući bolje plaćene, sigurnije i dugoročnije poslove ženama. Nove tehnologije u proizvodnji, utiču na podizanje nivoa obrazovanja žena, što za posledicu ima smanjenje brojnosti porodice i veće uštede novca. Pojedini autori smatraju da uspon tercijalnog sektora, umrežavanje ekonomije i slom rigidnom socijalnog sistema, otvaraju političke i ekonomske mogućnosti za žene i manjinske grupe. Proučavajući odnos ekonomske globalizacije i statusa žena, na osnovu podataka iz 130 zemalja, između 1982. i 2003. godine, došli su do zaključka da se položaj žena

znatno popravio, jer globalizacija pruža veće mogućnosti za obrazovanje, bolje plaćene poslove i napredovanje u karijeri (Richards, Gelleny, 2007:857; 971). Status žena procenjan je na osnovu rodnog razvojnog indeksa (GDI - *Gender-related Development Index*) i indeksa rodnog osnaživanja (GEM - *Gender Empowerment Measure*). Prvi uključuje standard života, očekivani životni vek i stepen obrazovanja, a drugi participaciju u donošenju odluka u ekonomskim i političkim organizacijama, raspolaganje resursima i ostvarenu zaradu ili prihod. Uzeti su u obzir i indikatori koji se odnose na poštovanje ekonomskih, političkih i socijalnih prava žena. Na osnovu svih pokazatelja utvrđeno je da se u zemljama koje se brže ekonomski razvijaju i socijalni položaj žena rapidno poboljšava.

U literaturi egzistiraju različiti pristupi u posmatranju posledice delovanja finansijske i trgovinske globalizacije i rada Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke na socijalni status žena. Jedna struja zagovara stav da participacija na globalnom finansijskom tržištu poboljšava kvalitet života građana i žena, podstiče društvenu integraciju, podržava ženske investicije i zapošljavanje (Gray, Kittilson, Sandholtz, 2006). Suprotstavljena struja smatra da ekonomska globalizacija učvršćuje patrijarhalne institucije, povećava eksploataciju ženskog rada, produbljuje već postojeće nejednakosti i stvara nove. Stefani Seguino ne nalazi dokaze koji bi podržali stav da se socijalni status žena poboljšava u zemljama koje se brže razvijaju (Seguino, 2000). Regresionom analizom po vremenskim serijama, ona je došla do zaključka da je upravo rodna neravnopravnost doprinela ekonomskom razvoju u poluindustrializovanim zemljama. Niže zarade za žene stimulišu veće investicije u industriju i profitno orijentisani proces razvoja. Radi se zapravo o začaranom krugu eksploatacije, profita i društvenog razvoja, gde žene plaćaju visoku cenu opstanka.

Kao posledica sučeljavanja prethodna dva mišljenja, javila se i treća perspektiva, koja počiva na stavu da u ranim fazama razvoja, makro-patrijarhalne i mikro-patrijarhalne institucije ograničavaju mogućnosti žena da se zaposle, dok u kasnijem intervalu raste njihovo učešće na tržištu rada (Iversen, Rosenbluth, 2006). Odnos ekonomskog razvoja i rodni razlika nije jednoznačan već prolazi kroz tri faze. U prvoj fazi, ekonomski rast poboljšava rodnu ravnopravnost, u drugoj jednakost opada, da bi u trećoj fazi opet došlo do porasta (Eastin, Pracash, 2013:156,157). Odnos ekonomskog razvoja i rodne ravnopravnosti opisuje model slova S. Ovaj pristup je u značajnoj meri prihvatljiv jer proces ekonomskog razvoja ne posmatra crno-belo, kao dobru ili lošu kategoriju, već kao kompleksan fenomen, a rodnu jednakost prati kroz čitav razvojni spektar. Ekonomski, socijalni i politički napredak na različitim nivoima razvoja društva, reflektuje tenzije između normativne evolucije i ekonomskih imperativa na jednoj strani, i otpora struktura patrijarhalnog sistema na drugoj. Tako da mogućnosti za poboljšanje rodne jednakosti ne prate nužno porast ili pad ekonomskog razvoja. Ali je sasvim izvesno da porast zapošljavanja usled ekonomskog razvoja društva doprinosi većoj samostalnosti žena i pojačava njihovu moć rodnog pregovaranja kod kuće, što onda dalje potkopava sistem patrijarhalnih društvenih struktura i transformiše mapu muško-ženskih odnosa.

Kritika globalizacije počiva na stavu da jača hegemonijski hipermaskulinitet koji predstavlja agresivan, brutalan i suparnički oblik dominacije proistekao iz ideologije kapitalizma, slobodnog tržišta i surove borbe "na život ili smrt" (Ray, 2002; Benería 2003). Navode se primeri Latinske Amerike, Bliskog Istoka i Afrike, gde su žene imale vrlo malo koristi od liberalizacije tržišta i finansijskih investicija. Posebno su kritici izložene multinacionalne kompanije, poput *Nike* ili *The Gap*, koje zapošljavaju žene u zemljama u razvoju u malim firmama kod kuće, čime se ostvaruju ogromne uštede u troškovima proizvodnje i ukida mogućnost sindikalnog organizovanja. Reduciranje socijalnih davanja i zapošljavanja u javnom sektoru tih zemalja, podstaknuto od strane Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke,

dotatno opterećuje već devastiranu žensku populaciju. Shodno tome, niska cena rada predstavlja ključ ekonomskog uspona i razvoja azijskih zemalja (Seguino, 2000). U osnovi ovakvog pristupa leži shvatanje da je bolje da žene budu eksploatisane, nego da budu isključene iz procesa rada. Time se daje legitimitet eksploataciji i neprihvatljivim uslovima u kojima rade. Zahvaljujući niskim ženskim nadnicama ostvarivani su niži proizvodni troškovi, veća konkurentnost na stranom tržištu i priliv stranih investicija. Na globalnom nivou, žene u ukupnom broju industrijskih radnika retko dostižu 30-40%, dok je s druge strane, u izvozno-orijentisanim granama, naročito u proizvodnji tekstila, elektronskih komponenti i kožnih proizvoda, ovaj procenat u pojedinim slučajevima dostiže i 90%.³

U bivšim socijalističkim zemljama Istočne Evrope uticaj globalizacije na status žena je još kompleksniji. Na početku tranzicije žene su u visokom procentu učestvovala na tržištu rada. Uglavnom su imale sigurne poslove sa punim radnim vremenom, ali su nosile dvostruki teret rada od oko 70 časova nedeljno. Tranzicija ekonomije je drastično promenila strukturu poslova i umanjila sigurnost radnog mesta. Ženska radna snaga beleži konstantan pad od 1989. godine i početka transformacije tih sistema. Restrukturiranje privrede je dovelo do skoka nezaposlenosti, siromaštva i restauracije rodni i klasni razlika i tradicionalnih vrednosti. Ekonomska globalizacija je proizvela zone niskih nadnica, slabo plaćenih poslova i jačanje neformalne ekonomije. Pogoršava se položaj na tržištu rada, povećava jaz u platama i ograničava pristup kapitalu, resursima, mogućnostima kreditiranja. Privatizacija zdravstvenih i socijalnih sektora još više doprinosi pogoršanju statusa žena.

Na globalnom nivou, migrantsku radnu snagu sve više čine žene iz bivših socijalističkih zemalja Istočne Evrope, koje budući da su zaposlene u uslužnom sektoru naročito osećaju posledice otvorenog trgovinskog sistema. Slobodna trgovina je doprinela povećanju učešća žena na tržištu rada, ali ne i njihovoj ravnopravnosti. Žene migrantkinje su nepresušni izvor radne snage, posebno u gradovima, kao baza za servisiranje globalne elite. To su pretežno privremeni, povremeni, sezonski poslovi, bez ugovora o radu i ugovaranja minimalne nadnice i bez sindikalne zaštite. Slabljenje državnih kompetencija i nepostojanje kontrole tokove kapitala, dovodi i do sve veće eksploatacije ženskog tela unutar globalne ekonomije. Globalizacija ubrzano doprinosi da žene postaju roba, dostupnija za prodaju, kupovinu, trgovinu i konzumiranje na međunarodnom tržištu. One su izvozni artikl, mlade kupljene preko *Interneta*, glavni nosioci seksualne industrije u kojoj se ostvaruju ogromni prihodi, kojima se potom isplaćuju spoljni dugovi prema savetu Ujedinjenih Nacija, Svetske banke i Međunarodne organizacije rada (Hughes, 1999: 158; 167).

NEOLIBERALIZAM I SOCIJALNA IZOLACIJA ŽENA

Tekuća globalna transformacija podrazumeva izmeštanje klasične socijalne države blagostanja ka takmičarskoj državi. Ta transformacija uključuje tržišta, regionalne entitete, rodno je strukturisana i dovodi do promene poretka rodno upravljanja. U trostrukom odnosu prema državi blagostanja, kao partnerke, korisnice i radnice, žene su posebno pogođene globalnom ekonomskom krizom. Kao pripadnice novih generacija prekarizata, žene žive u velikoj ekonomskoj nesigurnosti, prinuđene da rade prekovremeno ili da brzo menjaju poslove na tržištu rada. To međutim nije praćeno i podržano adekvatnim modelom socijalne politike i

³ Antiglobalisti ističu da postoji oko 1000 tih ekportnih profitnih zona u 70 zemalja sa 27 miliona radnika, među kojima su pretežno mlade žene, koje rade u surovim uslovima za minimalne nadnice. Radni dan traje od 12 sati u Indoneziji do 16 sati u Kini (Klein, 2000).

javnim servisima, što je dovelo do kolapsa države blagostanja. Sve većom restrikcijom javnih servisa žene su višestruko kažnjene. Smanjenje troškova u zdravstvenom i socijalnom sektoru i obrazovanju, prebacuje teret obaveza isključivo na žene. Servisi postaju deo nemonetarizovane privatne sfere, što dovodi do smanjenja mogućnosti za integraciju niže obrazovanih žena na tržište rada. Žene gube i poslove u državnim službama. Stoga je debata, koja se u poslednjoj dekadi vodi u akademskim krugovima o sve većoj potrebi za isplaćivanjem bazične zarade (*universal basic income; citizen's income; demogrant*) svim građanima od strane države, bez obzira na socijalni status i zaposlenost, posebno važna u kontekstu neplaćenog ženskog kućnog rada i ekonomije staranja, odnosno kroz prizmu rodne i ženske perspektive.

Neoliberalni diskurs reprivatizacije potkopava dosadašnji koncept društvenog blagostanja. Slabljenje javnog servisa zači da su ojačali drugi centri moći u državi, oni koji su u vezi sa globalnim finansijskim kapitalom i ekonomskim interesima (Sassen, 2000). Postepeno dolazi do erozije legitimeteta socijalnog sistema. Nakon drugog svetskog rata, u većini zemalja se opšta socijalna zaštita unutar države blagostanja smatrala dugoročnim ciljem i osnovom dobrog funkcionisanja tržišta rada. Raspad ovog modela je posledica mnogih faktora, uključujući porast troškova socijalne zaštite, porast stope nezaposlenosti i porast javne potrošnje koja postaje teret za produktivno investiranje. Privatizacija socijalne zaštite i individualizacija sigurnosti zavise od doprinosa i primanja radnika. Iako oslabljen, *welfare* sistem u Evropi još uvek na određeni način uspeva da obezbedi mere kojima se ublažavaju efekti ekonomskog restrukturiranja. Međutim, nova radnička klasa postindustrijske Evrope ili prekarijatski pokret je već stvoren, a dominacija žena migrantkinja zaposlenih u ekonomiji nege i staranja je očigledna. Stoga je ključno pitanje kojim će se baviti sledeće generacije istraživača, kako se problem reprodukcije i socijalnog blagostanja može rešiti u globalnoj ekonomiji bez granica? Koncept garantovanog univerzalnog bazičnog prihoda za sve građane je jedno od mogućih rešenja, koje još nije zaživelo, ali su države poput Švajcarske i Finske već najavile da bi mogle uskoro da krenu sa tom praksom.

Feminizacija rada i zapošljavanja je značajan aspekt procesa globalizacije koji se manifestuje na tri načina. Prvo, kao porast broja zaposlenih žena na globalnom nivou, kako u "prvom" tako i u "trećem" svetu. Potom, kao neformalizacija rada kroz porast privremenog, povremenog, nezaštićenog rada i samozapošljavanja. Treće, kao aspekt redefinisavanja produktivnog i reproduktivnog rada. Neformalna ekonomija, feminizirana i polno segregirana, kao što je trgovina seksualnim ili kućnim uslugama i neplaćen rad u kući, predstavljaju značajan aspekt globalizacije, koji retko dobija zasluženo mesto i prostor u akademskim raspravama. Neformalna ekonomija je dovela u pitanje odnos proizvodne i reproduktivne ekonomije. Dnevni ženski rad je rad u tri smene, kombinacija formalne, neformalne i porodične ekonomije. Kako uloga muškarca hranitelja porodice sve više bleđi, tako su žene primorane da zarađuju i u javnoj i u privatnoj sferi. Koncept regularne, formalne ekonomije nije više adekvatan za definisanje novih oblika feminizacije rada.

Prema mišljenju jednog broja autora, evropska perspektiva treba da ima u vidu iskustvo na koji način su rodni režimi rekonfigurisani u vreme azijske krize 1997/98 godine (Truong, 2000; Seguino, 2000). U datim okolnostima identifikovane su četiri vrste odnosa: žene zarađuju, ulaze u formalni sistem nadnica i zaštite; prihvataju privremene i neregularne poslove u sivoj ekonomiji; ostaju zavisne domaćice, odgovorne za održavanje i brigu o radnoj snazi, uz neplaćeni rad; konačno, postaju plaćene reproduktivne radnice u seksualnoj industriji, industriji zabave i domaćim uslugama (Truong 2000:161). Specifična rodna ideologija i poredak se zasnivaju na glorifikaciji potčinjenosti i žrtvovanja žena koje se smatraju vrlinama u istočnoazijskim društvima. Posebno je važan značaj konfučijanske tradicije i patrijarhalne

porodične strukture kao institucionalne baze za diskriminaciju žena koja prožima sve političke, socijalne i ekonomske strukture. Ženska potčinjenost u rodnom režimu istočne Azije je ključna za razumevanje uspona tih ekonomija. Prelazak sa uvozno na izvozno orijentisanu strategiju vodio je povećanom uključivanju žena na tržište rada. U Koreji je stopa zaposlenosti žena povećana sa 36% 1963. na 50% u 1996. godini (Seguino, 2000: 27). Integracija ženske radne snage je bazirana na nejednakim platama. Niske plate žena su snižavale troškove rada, čime je u spoljnoj razmeni omogućeno da se kupuje kapital i roba, investira i podiže produktivnost. Ova diskriminatorska praksa je bila moguća jer su društvene norme prisilile žene da prihvate nizak društveni status.

Porast siromaštva u periodima krize je rodno strukturisan. Žene ne upravljaju proizvodnim resursima i nemaju kontrolu nad proizvodnjom, a suočavaju se i sa nestašicom vremena. Socijalna zaštita i pomoć ne uzima u obzir promene u društvenim i rodnom odnosima. Manja direktna kontrola nad prihodima podriva pregovaračku moć žena u domaćinstvu. Kada žene imaju direktne koristi od ekonomske reforme i liberalizacije, u proširenju izvozne proizvodnje, većim zaradama i boljem nastupu na tržištu rada, to ostvaruju isključivo u kontekstu diskriminatornih praksi i teških uslova rada. Siromašnim ženama te beneficije nisu dostupne. Brojna ograničenja limitiraju stepen do kog su žene spremne da povećaju svoj učinak ili da na tržištu prodaju svoj rad. Ova ograničenja obuhvataju vremenske limite povezane sa teretom reproduktivnog rada, nedovoljno upravljanje resursima (zemljištem, kapitalom, radom) zbog ograničenih prava na imovinu, odnose moći u domaćinstvu i rodna predubedenja u tržišnim sistemima (informacije, saobraćaj, krediti).

Da bi se svi ovi problemi nastali kao posledica uticaja globalizacije na ekonomski položaj žena i njihovu socijalnu izolaciju rešavali, neophodna je primena strategije rodne ravnopravnosti na svim nivoima društva. Potrebno je da se rodna pitanja uključe u sadržaj svih programa strukturalnih ekonomskih reformi, kako putem rodno svesnog ekonomskog planiranja, tako i putem povećanja odgovornosti javne politike prema ženama. Takođe je važno praćenje uticaja ekonomskih politika putem primene rodni budžeta i analize troškova po osnovu roda. Nužna je i reforma socijalne politike koja bi uzela u obzir promene u odnosima u domaćinstvu, i implementaciju mehanizama za rodnu ravnopravnost. Iako globalno tržište jača, država treba i dalje da nosi glavnu ulogu u obezbeđivanju jednakih mogućnosti i stabilizaciji rodne ravnopravnosti.

LITERATURA

1. Avlijaš, S., Vladislavljević, M. 2013. Gender Pay Gap in the Western Balkan Countries: Evidence from Serbia, Montenegro and Macedonia, Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke.
2. Babović, M. 2007. Položaj žena na tržištu rada u Srbiji. Beograd. Program Ujedinjenih Nacija za razvoj.
3. Black, S., Brainerd, E. 2004. Importing Equality? The Impact of Globalization on Gender Discrimination. *Industrial and Labor Relations Review*. v57:540-559.
4. Blagojević, Hjuson M. 2013. Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život.
5. UN WOMEN. Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.
6. Benería, L. 2003. Gender, Development, and Globalization – Economics as if all People Mattered. New York, London.

7. Connell, R.W. 2000. *The Men and the Boys*. Berkeley: University of California Press.
8. Čopić, S., Nikolić-Ristanović, V. et al. 2012. *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Prometej.
9. Dollar, D., Gatti, R. 1999. *Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?*. The World Bank. Development Research Group/Poverty Reduction and Economic Management Network.
10. <http://www.worldbank.org/gender/prr>. 23.01.2013.
11. Easten, J., Prakash, A. 2013. Economic Development and Gender Equality: Is There a Gender Kuznets Curve? *World Politics*. Vol.63.1: 156-186.
12. Eurostat. 2016. *Gender Pay Gap Statistics*. European Commission.
13. Gray, M., Kittilson, C. M., Sandholtz, W. 2006. "Women and Globalization: A Study of 180 Countries, 1975–2000." *International Organization* 60, no. 2: 293–333.
14. Hughes, M. D. 1999. *Pimps and Predators on the Internet - Globalizing the Sexual Exploitation of Women and Children*. The Coalition Against Trafficking in Women.
15. Iversen, T., Rosenbluth, F. 2006. "The Political Economy of Gender: Explaining Cross-National Variation in the Gender Division of Labor and the Gender Voting Gap." *American Journal of Political Science* 50, no. 1: 1–19.
16. Klein, N. 2000. *No Logo*. London: Flamingo.
17. Kolin M., Čičkarić L. 2010. *Ekonomska i politička participacija žena u kontekstu evropskih integracija*. Beograd. Institut društvenih nauka.
18. Rai, S. M. 2002. *Gender and the Political Economy of Development – From Nationalism to Globalisation*. Cambridge.
19. Richards, D., Gelleny, R. 2007. Women's Status and Economic Globalization. *International Studies Quarterly* (2007)51:855-876.
20. Sassen, S. 2000. Women's Burden – Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival. *Journal of International Affairs*, Vol. 53 (2), 503-524.
21. Sassen, S. 2002. "Global Cities and Survival Circuits," in Ehrenreich, B., Hochschild A. R. (eds.) *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Henry Holt. 254–274.
22. Seguino, S. 2000. Accounting for Gender in Asian Economic Growth. *Feminist Economics*, Vol. 6 (3), 27-58.
23. Truong, Thanh-Dam. 2000. A Feminist Perspective on the Asian Miracle and Crisis – Enlarging the Conceptual Map of Human Development. *Journal of Human Development*, Vol. 1 (1), 159-164.
24. van Staveren, I., Elson, D., Grown, C., Cagatay, N. 2007. *The Feminist Economics of Trade*. Routledge.
25. United Nations Statistics Division. 2015. *The World's Women 2015. Trends and Statistics*.
26. World Economic Forum. 2016. *Global Gender Gap Report*.